

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ БАЗОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

При дослідженні проблематики культури прийнято розрізняти, з одного боку, культуру соціуму, що є сукупним продуктом цивілізації, а з іншого боку - культуру окремої людини, яка має персоніфікований характер і є надбанням того або іншого конкретного члена суспільства [3], [14], [15]. При цьому ми поділяємо думку тих авторів, які вважають, що при аналізі культури людини необхідно виходити із загального, філософського поняття культури: її сутності, змісту, функцій, видів та рівнів [7], [11], [12].

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що лише в нечисленних роботах визначення понять «культура людини (особистості)», «базова культура людини (особистості)», «загальна культура людини (особистості)» представлені досить цілісно й повно. Тому потрібна подальша робота як по уточненню змісту зазначених понять, так і по їхньому співвідношенню між собою.

Необхідно відзначити, що поняття «культура людини» і «культура особистості» вживаються різними авторами, в основному, як синонімічні [2], [4], [5], [9], [12]. При цьому поняття «культура людини» і «культура особистості» застосовується, насамперед, у тих науково-практичних контекстах, де необхідно підкреслити зіставлення або протиставлення рівнів суб'єктів культури: з одного боку - індивідуального (персоніфікованого), а з другого боку - соціального (групового, суспільного). Інакше кажучи, основна функція даних понять полягає в тому, щоб указати на специфічний зміст культури залежно від типу суб'єкта культури.

Саме цю функцію понять «культура людини» і «культура особистості» підкреслюють різні автори. Так, аналізуючи сутність культури на індивідуальному рівні, О.С. Газман відзначає: «Культура особистості - це комплекс характеристик (знань, якостей, звичок, способів досягнення задуманого, ціннісних орієнтацій, творчих успіхів), що дозволяє особистості

жити в гармонії із загальнолюдською й національною культурою, розвивати і суспільство, і індивідуальну своєрідність своєї особистості» [2, с. 5].

Ґрунтуючись на численних філософських, культурологічних, психологічних, педагогічних дослідженнях, Л.С. Колмогорова аналізує культуру людини (особистості) у співвідношенні із загальнолюдською культурою в єдності трьох її основних аспектів: гносеологічному, процесуально-діяльнісному і суб'єктивно-особистісному [13].

У гносеологічному аспекті культура людини, згідно з Л.С. Колмогоровою, містить норми, знання, значення, цінності, символи, які засвоює окрема особистість. При цьому культурні норми людини пов'язані з нормативністю соціальної поведінки, її рольовими функціями, соціальними очікуваннями тощо. Знання виражені в уявленнях, поняттях, теоріях. Значення є культурним засобом з'єднання зі світом за допомогою знаків. Символи проявляються в сфері психіки у формі казок, сновидінь, метафор тощо. Цінності співвідносяться не з істиною, а з уявленнями суспільства й індивіда про цінне, бажане, нормативне. Цінності є одним з найбільш складних компонентів культури особистості як у плані визначення, так і в плані їхнього присвоєння.

Процесуально-діяльнісний аспект культури людини, на думку автора, визначається, з одного боку, переліком і змістом завдань, які повинна навчитися вирішувати людина, а з другого боку - організацією діяльності по її освоєнню. Процесуально-діяльнісний аспект культури людини припускає також вирішення питання про зміст тієї активності індивіда, що лежить в основі засвоєння загальнолюдської культури.

У суб'єктивно-особистісному аспекті аналізу ті компоненти, які об'єктивно представлені в культурі соціуму, розглядаються з погляду ступеня їхнього присвоєння людиною як суб'єктом культури. У цьому плані автором виділяється й аналізується культура спілкування, мови, поведінки, почуттів, мислення тощо [13], [14].

Узагальнюючи різноманітні підходи, Д.М. Гугін визначає культуру особистості як системну характеристику, що сприяє саморозвитку,

самореалізації, культурному самовизначенню й культуротворчості особистості в соціокультурному аспекті [4], [5], [6].

Таким чином, поняття культури людини й культури особистості доцільно застосовувати в тих контекстах, де необхідно підкреслити зіставлення (протиставлення) рівнів суб'єктів культури: з одного боку - індивідуального (персоніфікованого), а з другого боку - соціального (групового, суспільного).

Порівняльний аналіз визначень «базової культури людини (особистості)» і «загальної культури людини (особистості)» показав, що дані поняття також уживаються різними авторами, в основному, як синонімічні [2], [4], [5], [8], [9], [12], [14].

Провідні функції даних понять полягають в наступному: 1) змістовному визначенні необхідного мінімуму компетенцій для адаптації й подальшої успішної соціалізації особистості; 2) підкресленні готовності людини (особистості) культурно розвиватися незалежно від особливостей вузьких, спеціальних видів діяльності, виконувати широкий спектр соціальних ролей безвідносно конкретної професійної діяльності; 3) визначенні інваріантної структурної основи для подальшого змістовного аналізу різних форм і видів культури, які розкривають прояви базової культури людини (особистості).

Так, О.С. Газман відзначає, що базова культура особистості - «це необхідний мінімум загальних здібностей людини, її ціннісних уявлень і якостей, без яких неможлива як соціалізація, так і оптимальний розвиток генетично закладених дарувань особистості» [2, с. 5].

На думку І.О. Зімньої, базова культура людини щодо загальнолюдської культури - це сукупність цінностей, норм та ідеалів, які привласнені людиною в процесі її активної життєдіяльності й у взаємодії з іншими людьми. Авторка підкреслює активну, діяльнісну природу присвоєння людиною цієї «сукупності» в процесах «опредмечування» й «розпредмечування» загальнолюдської культури [10].

По відношенню до внутрішнього світу базова культура особистості розглядається як здатність «самостійно виробляти керівні принципи й способи

свої діяльності (інтелектуальної, практично-перетворювальної, комунікативної, ціннісно-орієнтаційної, художньої тощо) і соціальної поведінки. Інакше кажучи, базовий компонент культури поведінки людини є її готовність і здатність до життєвого самовизначення, що відкриває можливість досягнення гармонії із собою й навколишнім життям» [1, с. 5].

З погляду специфічного змісту загальна культура особистості розуміється Д.М. Гугіним як інтегральний комплекс загальнонаукових, загальнокультурних і естетичних знань та вмінь, які представляють духовно-моральний і інтелектуальний зміст особистості [5, с. 9]. О.О. Замятіна також визначає базову культуру особистості як інтегративне, динамічне утворення, представлене сукупністю особистісних якостей, які реалізуються в когнітивно-пізнавальному, рефлексивно-оцінному, комунікативно-діяльнісному компонентах [8, с. 5]

Розглянемо структурні компоненти базової (загальної) культури людини (особистості). На думку І.О. Зімньої, загальна культура людини включає наступні базові компоненти: а) внутрішню культуру, яка обумовлена особистісними, діяльнісними й інтерактивними особливостями людини, вихованими в родині й системі освіти; б) освіченість як засвоєну сукупність знань, що характеризується системністю, широтою, різносторонністю й глибиною [10], [11].

С.Д. Каракозов аналізує культуру людини в єдності трьох її основних компонентів: аксіологічному, процесуально-діяльнісному й індивідуально-творчому. При цьому, на думку автора, аксіологічний компонент утворюється сукупністю педагогічних цінностей, процесуально-діяльнісний компонент містить у собі способи й прийоми діяльності суб'єкта. Оскільки культура є сферою творчої реалізації здібностей суб'єкта, це дозволило дослідникові виділити в якості окремого також індивідуально-творчий компонент [12].

Д.М. Гугін виділяє наступні функціональні компоненти загальної культури особистості: гуманістичний (загальна культура має гуманістичну спрямованість і сприяє розвитку моральної, духовної, гуманітарної культури особистості);

комунікативний (загальна культура як система способів емоційної взаємодії, комплексу рефлексивних, емпатичних умінь, які зумовлюють розвиток культури спілкування); аксіологічний (загальна культура як процес створення, збереження й засвоєння культурних цінностей, що ініціює розвиток методологічної, дослідницької, інтелектуальної, творчої культури); навчальний (загальна культура як спосіб оволодіння інваріантною системою знань, умінь, звичок, соціальним досвідом); нормативний (загальна культура як сукупність професійних норм відносин і стандартів поведінки); регулятивний (загальна культура як система культурних якостей, що є регулятором ставлення; даний компонент також забезпечує ефективність процесів саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю, самовдосконалення); виховний (загальна культура як фактор, що формує моральну культуру учасників взаємодії). Системоутворюючим є, на думку автора, ціннісний компонент загальної культури особистості [6].

На наш погляд, наведені вище компоненти базової культури особистості можна класифікувати в такий спосіб: 1) інтенціональний компонент: гуманістичний, аксіологічний, нормативний аспекти культури; 2) когнітивно-інформаційний компонент: когнітивно-пізнавальний, навчальні аспекти культури; 3) регуляторний компонент: рефлексивно-оцінні, саморегулятивні аспекти культури; 4) операціонально-технологічний компонент: процесуально-діяльнісний, комунікативний і виховний аспекти культури.

Л.С. Колмогорова виділила наступні компоненти загальної культури людини: 1) когнітивний (грамотність); 2) компетентність; 3) ціннісно-смысловий; 4) рефлексивно-оцінний; 5) культуротворчий [13], [14].

Грамотність розглядається авторкою як сукупність елементарних знань і вмінь, які являють собою основу базової культури, з якої починається її засвоєння з урахуванням віку, індивідуальних та інших особливостей особистості. Грамотність може проявлятися в кругозорі, ерудиції, інформованості з приводу різноманітних явищ як з погляду наукового знання, так і з погляду життєвого досвіду, що здобувається із традицій, звичаїв,

безпосереднього спілкування людини з іншими людьми, засобів масової комунікації тощо.

Компетентність характеризується Л.С. Колмогоровою через ефективність, конструктивність діяльності (зовнішньої й внутрішньої) на основі психологічної грамотності. Вона означає ефективне застосування знань, умінь, навичок для рішення завдань, які ставить перед собою людина.

Ціннісно-смісловий компонент культури особистості являє собою систему особистісно-значущих прагнень, ідеалів, переконань, поглядів, позицій, відносин, вірувань людини. Ціннісно-смісловий компонент складає ядро структури особистості й характеризує її спрямованість. Ієрархія цінностей і мотивів, світогляд, переконання й ідеали представляють змістовну сторону спрямованості особистості..

Рефлексія проявляється через осмислення людиною цілей, процесу й результатів своєї діяльності з присвоєння соціальної культури. Рефлексія є, на думку авторки, головним інтелектуальним засобом самопізнання й саморегуляції, які виступають також як механізми розвитку й саморозвитку особистості.

Культуротворчість означає, що людина є не тільки продуктом культури, але й її творцем. Творчість, на думку авторки, може проявлятися щодо норм (нормотворчість), нових особистісних смислів (переоцінка цінностей, смислотворчість), знань (відкриття, теорії тощо), способів діяльності, власного життя (побудова свого майбутнього) і себе самого (визначення перспективи особистісного росту, самовдосконалення).

На наш погляд, наведені вище компоненти базової культури особистості також можна також класифікувати в такий спосіб: 1) інтенціональний компонент: ціннісно-смісловий; 2) когнітивно-інформаційний компонент: психологічна грамотність; психологічна компетентність; 3) регуляторний компонент: рефлексивний; 4) операціонально-технологічний компонент: культуротворчість.

На основі особистісно-діяльнісного підходу [9] І.О. Зімньою розроблена психологічна концепція загальної культури людини. У структурі загальної культури людини авторкою виділяються шість основних напрямків, які представляють три глобальних плани її розгляду: план культури особистості, план культури діяльності й план культури соціальної взаємодії людини з іншими людьми. Три плани загальної культури представлені наступними шістьма напрямками: культура відносин й культура саморегуляції - культура особистості; культура інтелектуальної діяльності й культура предметної діяльності - культура діяльності; культура поведінки й культура спілкування - культура соціальної взаємодії.

Кожний із цих напрямків виділяється в якості автономного, самостійного в загальній системі їхнього взаємозв'язку, взаємозумовленості й взаємодії досить умовно. У той же час, авторка вказує на їх різновекторну спрямованість. Так, культура відносин, культура інтелектуальної діяльності й культура саморегуляції утворюють внутрішній, інтелектуально-афективно-вольовий та ціннісно-смісловий контур загальної культури людини. Культура предметної діяльності, культура поведінки й культура спілкування являють собою зовнішній контур, у реалізації якого виявляються особливості внутрішнього контуру.

Аналіз різних тлумачень культури дозволив І.О. Зімній виділити також основні її складові. Вони розглядаються авторкою в межах кожного із шести вищезгаданих напрямків культури. У якості таких складових були визначені: розуміння світу; знання світу й себе в ньому; технологічні уміння; готовність людини до подальшого розвитку [10], [11].

На наш погляд, у концепції, розробленої І.О. Зімньою, також можна розрізнити наступні структурні компоненти загальної культури людини: 1) інтенціональний компонент: (ціннісно-смісловий шар: внутрішній контур) - культура відносин; 2) когнітивно-інформаційний компонент: (інтелектуальний шар: внутрішній контур) - культура інтелектуальної діяльності; 3) регуляторний компонент: (афективно-вольовий шар: внутрішній контур) - культура

саморегуляції; 4) операціонально-технологічний компонент: (зовнішній контур) - культура поведінки, спілкування й предметної діяльності.

Вище ми відзначили, що основна функція поняття «базова (загальна) культура людини (особистості)» полягає в тому, щоб визначити структурно-змістовну основу для характеристики різних форм і видів культури особистості.

Загальна культура людини має багато видів. Так, О.С. Газман у якості орієнтиру освіти й виховання виділяє наступні пріоритетні види базової культури особистості: художньо-естетичну, моральну, екологічну, демократичну, правову, інтелектуальну, політичну, економічну, фізичну культуру, культуру спілкування й сімейних відносин, культуру роботи й культуру життєвого самовизначення [3].

Л.С. Колмогоровою були проаналізовані підстави, за допомогою яких можна розрізняти види базової (загальної) культури людини. По-перше, онтологічна підстава характеризує найбільш узагальнені види культури особистості за проявами в основних сферах її життя. У цю групу автор відносить культуру роботи, культуру побуту, культуру сімейних відносин, культуру виробничих відносин тощо. По-друге, феноменологічна підстава характеризує види культури за видами потреб людини й відповідних їм видам активності, поведінки й діяльності. Це дало можливість Л.С. Колмогоровій виявити комунікативну культуру, ігрову культуру, культуру пізнавальної діяльності, роботи, емоцій і почуттів, особистої безпеки, фізичну, моральну, сексуальну культуру, культуру життєвого самовизначення. По-третє, наукова підстава характеризує види культури відповідно галузям наук і мистецтва, які відбивають культурний досвід людства. Це такі види культур, як математична, психологічна, економічна, педагогічна, історична, екологічна, художньо-естетична тощо. [13].

Важливим аспектом аналізу базової культури особистості є виявлення її функцій. На основі спеціального аналізу Д.М. Гугін виділяє наступні основні функції культури на особистісному рівні: 1) трансляційну; 2) адаптаційну;

3) регулятивно-корекційну; 4) проектувально-орієнтаційну; 5) продуктивно-розвиваючу [4].

Систематизуючи численні дослідження, Л.С. Колмогорова виділила наступні основні функції загальної культури людини: 1) репродуктивно-трансляційну (збереження й передачу поглядів, традицій, теорій, методів, способів діяльності, цінностей попередніх поколінь); 2) конструктивно-адаптаційну (забезпечення соціальної адаптації людини на основі наявного життєвого досвіду, освіченості, розвитку психічних процесів); 3) регулятивно-корекційну (забезпечення ефективності процесів саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю); 4) розвиваючу (активізацію процесів самоосвіти, самовдосконалення, самореалізації, саморозвитку); 5) проектувально-орієнтаційну (орієнтування, планування у процесах життєвого самовизначення, свідоме проектування, «побудова» людиною свого життя, долі, вирішення виникаючих у житті криз); 6) гармонізуюче-профілактичну (гармонізацію внутрішнього світу людини, створення цілісної несуперечливої «Я-концепції», стану внутрішнього благополуччя, забезпечення повноцінного життя, ступеня задоволеності); 7) продуктивну (забезпечення прогресу, відновлення буття людини у всіх сферах життя).

Таким чином, у сучасній психолого-педагогічній літературі закладені науково-теоретичні основи базової культури особистості. При цьому базова культура особистості трактується як інтегративне, динамічне утворення, що виявляє себе як система регуляторів людської діяльності, у яких представлений досвід, накопичений людським розумом. У структурі базової культури особистості доцільно виділяти наступні інваріантні компоненти: 1) інтенціональний компонент; 2) когнітивно-інформаційний компонент; 3) регуляторний компонент; 4) операціонально-технологічний компонент. Основними функціями базової культури на особистісному рівні є: 1) трансляційна; 2) адаптаційна; 3) регулятивно-коррекційна; 4) проектувально-орієнтаційна; 5) продуктивна; 6) розвиваюча; 7) гармонізуюче-профілактична. Для класифікації різних видів базової культури особистості можливо

застосування наступних критеріїв: 1) онтологічного; 2) феноменологічного; 3) наукового.

Література

1. Борисенков В.П., Краевский В.В., Кутьев В.О., Турбовский Я.С. Философия образования // Педагогика. – 1995. – № 3. – С. 3 – 28.
2. Газман О.С. Базовая культура и самоопределение личности // Базовая культура личности: теоретические и методические проблемы / Под ред. О.С. Газмана, Л.И. Романова. – М., 1989. – С. 4 – 15.
3. Газман О.С. Воспитание: цели, средства, перспективы. // Новое педагогическое мышление. – М.: Педагогика, 1989. – С. 221 – 237.
4. Гугин Д.Н. Формирование общей культуры студентов ВУЗА во внеаудиторной деятельности: Автореф. дис. ... канд. пед.наук: 13.00.01 / Нижегородский гос. ун-тет им. Н.А.Добролюбова. – Нижний Новгород, 2007. – 27 с.
5. Гугин Д.Н. Общая культура будущего специалиста // Актуальные проблемы науки и гуманитарного образования : Межвуз. сб. науч. тр. – Вып. 7. – М.: РАХИ, 2005. – С. 78–82.
6. Гугин, Д. Н. Структурные компоненты общей культуры // Актуальные проблемы науки и гуманитарного образования: Межвуз. сб. науч. тр. – Вып. 8. – М.: РАХИ, 2006. – С.101 – 104.
7. Давидович В. Е., Жданов Ю. А. Сущность культуры / Под ред. Е.Я. Режабека. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовск. ун-та, 1979. – 264 с.
8. Замятина О.А. Формирование базовой культуры учащихся начальной школы в образовательной деятельности: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Удмуртский гос. ун-тет. – Ижевск, 2006. – 18 с.
9. Зимняя И.А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. – 2-е изд., доп., испр., и перераб. – М.: Логос, 2000. – 384 с.
10. Зимняя И.А. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека // Интернет-журнал "Эйдос". – 2006. – 4 мая. <http://www.eidos.ru/journal/2006/0504.htm>.

11. Зимняя И.А., Боденко Б.Н., Кривченко Т.А., Морозова Н.А. Общая культура человека в системе требований государственного образовательного стандарта. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1999. – 67 с.

12. Каракозов С.Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности // Педагогическая информатика. – 2000. – № 2. – С. 41– 56.

13. Колмогорова Л.С. Становление психологической культуры личности как ориентир современного образования // Педагог: Наука, технология, практика. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 1997. – № 2. – С. 63– 68.

14. Колмогорова Л. С. Генезис и диагностика психологической культуры младших школьников: Монография. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 1999. – 256 с.

15. Культурология: Учебное пособие для вузов / Под ред. Г.В. Драча. – Изд. 8-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 576 с.

16. Роботова А.С., Леонтьева Т.В., Шапошникова И.Г. и др. Введение в педагогическую деятельность: Учебное пособие для вузов. – М.: Академия, 2000. – 208 с.

В данной статье автор анализирует содержание, функции и соотношение между собой понятий «культура человека (личности)», «базовая культура человека (личности)», «общая культура человека (личности)». Выявляются сущность, структура, виды и основные функции базовой культуры личности.

Ніколаєнко, С. О. Психолого-педагогічний аналіз базової культури особистості [Текст] / С. О. Ніколаєнко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наукових праць. - К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. - № 23 (47) - С. 21- 27.